

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ลิเกเป็นสื่อสารการแสดงที่อยู่คู่กับความเป็นไทยมาเป็นเวลาช้านาน โดยถือกำเนิดและเติบโตขึ้นในท่ามกลางกระแสวัฒนธรรมประชานิยมสมัยใหม่ ซึ่งเป็นศิลปะการแสดงของชาวบ้าน ร้านตลาดที่เป็นผลผลิตของความทันสมัยในสังคมไทย ไม่ใช่ศิลปะการแสดงพื้นบ้าน หรือศิลปะการแสดงราชสำนักอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะว่าลิเกเริ่มต้นมาจากการผสมผสานเอาประเพณีสวดแขกในศาสนาอิสลามและประเพณีสวดศพของไทยเข้าด้วยกัน จากนั้นก็มาปรับเปลี่ยนอีกครั้งโดยใช้รูปแบบและเนื้อหาการแสดงของละครร้อง และละครรำเป็นพื้นฐานสำคัญ ในที่สุดลิเกไทยก็รับเอาการด้นกลอนสดของการแสดงพื้นบ้านภาคกลางเข้ามาผสมผสานอีกต่อหนึ่ง (สุริยา สมุทคุปต์ และคณะ ,2541 : ก)

หลักฐานทางเอกสารที่เก่าแก่ที่สุดนั้นพบว่าลิเกแพร่หลายมาจากภาคใต้โดยชาวมุสลิม ซึ่งนิยมการแสดงชนิดนี้มานาน ก่อน พ.ศ.2423 ที่ลิเกมีแสดงในกรุงเทพฯ ลิเกเปลี่ยนแปลงรูปลักษณะของการแสดงไปไม่หยุดยั้ง โดยการนำการแสดงที่กำลังนิยมในยุคนั้นมาดัดแปลงให้เข้ากับการแสดงเพื่อยั้งชีวิตให้รอด ดังที่ลิเกพยายามนำเพลงลูกทุ่งที่กำลังนิยมอยู่ในปัจจุบันไปใช้ในการแสดงของตนบ้าง (สุรพล วิรุฬห์รักษ์ , 2538 : 3)

ประเด็นการเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจของลิเก คือช่วงเปลี่ยนแปลงการปกครองมีจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี ลิเกทุกคนจะต้องจดทะเบียนและสอบวุฒิบัตรจากกรมศิลปากร เพื่อได้รับยกย่องให้เป็นศิลปิน นอกจากนี้ยังต้องอยู่ในอุปถัมภ์ของรัฐบาลโดยมีสภาวัฒนธรรมแห่งชาติเป็นผู้คุ้มครองและกำหนดให้เรียกลิเกใหม่ว่า “นาฏดนตรี ” ต้องรำยรำ เจริญ และแต่งกายตามแบบแผนที่กำหนดเท่านั้น

รัฐบาลสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้นได้สังเกตเห็นว่าคนไทยทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัดนิยมลิเกกันทั่วไป และลิเกสามารถเข้าถึงประชาชนได้ทุกระดับชั้น รัฐบาลในสมัยนั้นจึงได้ใช้ลิเกเป็นสื่อในการเข้าถึงประชาชนเพื่ออบรมให้ประชาชนรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ต่อต้านภัยคอมมิวนิสต์ ตามนโยบายของรัฐบาล (ไพฑูริย์ ดวงจันทร์ , 2537 : 7)

จากข้อความดังกล่าว จะเห็นได้ว่าลิเกในอดีตตามที่กล่าวมา คือสมัยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง กับลิเกในปัจจุบัน มีความแตกต่างกันอย่างมาก อาชีพลิเกในปัจจุบันถือเป็นอาชีพที่อิสระ ปราศจากการบังคับ หรือการกำหนดกฎเกณฑ์ด้วยกฎหมายบ้านเมือง หรือผู้นำประเทศ เพราะลิเกหันสภาพจากการเป็นวัฒนธรรมประชานิยม (popular culture) รัฐจึงไปควบคุมละครโทรทัศน์ เนื่องจากเป็นวัฒนธรรมประชานิยมแทน ดังนั้นเนื้อหาและวิธีการที่จะสื่อการแสดงจึงมีอิสระมากขึ้น ตามแต่ใจของผู้แสดงและสนองความต้องการของผู้ดู ซึ่งได้รับอิทธิพลจากกระแสวัฒนธรรมต่าง ๆ

แม้ภาพของลิเกจะเปลี่ยนแปลง ไม่คงที่ ซึ่งอาจจะถูกมองเป็นทั้งด้านบวกหรือด้านลบก็ได้แล้วแต่มุมมองในการพิจารณา แต่สิ่งสำคัญในการแสดงลิเกนั้นสิ่งที่คนดูต้องการคงจะไม่พ้นความเพลิดเพลิน การพักผ่อนหย่อนใจหรือหาความสนุกสนาน ซึ่งเป็นการหาสุนทรีย์ภาพให้กับตนเองทั้งสิ้น สิ่งเหล่านี้จะสะท้อนออกมาจากการสื่อความหมายของการแสดงลิเก ดังจะมีลักษณะเฉพาะของรูปแบบสื่อสารการแสดงที่มีทั้งถ้อยคำ การร้อง การเจรจา การรำยรำ การแต่งหน้า การแต่งกาย เวที ฉาก แสง สี เสียง เนื้อเรื่อง ดนตรี และมีการปรับกลุ่มสัญญาณนี้ให้ถูกใจผู้ดูคือนำของเก่ากับของใหม่มาผสมผสานกลมกลืนกันแต่ก็ยังคงมีลักษณะและเอกลักษณ์แห่งความเป็นลิเกอยู่ ดังนั้นจึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจว่า การแสดงลิเกในกระแสวัฒนธรรมที่เปลี่ยนไปเป็นอย่างไร ให้สามารถแข่งขันกับความทันสมัยของโลกปัจจุบัน แต่ยังคงรูปแบบแห่งความเป็น "ลิเก" ต่อไป

งานวิจัยชิ้นนี้ไม่ได้เน้นในการศึกษาเชิงอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมไทย แต่มุ่งเน้นศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางความคิดของลิเกในรูปแบบสื่อสารการแสดงจากยุคสมัยเก่ามาสู่ยุคสมัยใหม่

มูลเหตุจูงใจ

งานวิจัยชิ้นนี้ผู้วิจัยมีความสนใจ "ลิเก" ในรูปแบบที่เปรียบเสมือนตนเองเป็นผู้เล่นไม่ใช่ผู้มาวิพากษ์หรือวิจารณ์ ดังนั้นจึงสนใจในกระบวนการการศึกษาด้วยเหตุผลสำคัญ คือ ผู้วิจัยได้สัมผัสและดูการแสดงลิเกมาตั้งแต่ยังเด็ก และตระหนักรู้ได้ว่าลิเกมีพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลง จึงอยากศึกษาว่าในยุคที่สังคมที่มีการรับวัฒนธรรมข้อมูลข่าวสารและนวัตกรรม เทคโนโลยีต่าง ๆ รวมทั้งเศรษฐกิจที่ตกต่ำ การมีสื่ออิเล็กทรอนิกส์ที่แพร่หลายนั้น ทำไมลิเกถึงยังอยู่ได้ รวมทั้งในครั้งหนึ่งที่ลิเกเคยเป็นวัฒนธรรมประชานิยม แต่ในปัจจุบันได้มีการเปลี่ยนแปลงเคลื่อนย้ายไปที่สื่ออื่น ดังนั้นลิเกสื่อสารอย่างไรไปสู่ผู้ดู รวมทั้งลิเกมี "จุดขาย" อย่างไร และปฏิกิริยาตอบ

สนองมาจากความพอใจของผู้ดูเป็นอย่างไร ที่สามารถศึกษาในรูปแบบของสัญญาณและสุนทรียภาพในสื่อสารการแสดงได้

จากการศึกษาและค้นคว้าตำรานั้นผู้วิจัยเห็นว่าแนวทางการศึกษาลิเกในแง่สัญญาณและสุนทรียภาพในการสื่อสารการแสดงในสาขานีเทศศาสตร์นั้นเป็นหัวข้อที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในยุคสมัยที่เรียกว่ายุคโลกาภิวัตน์นั้น ยังไม่มีผู้ศึกษา

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อศึกษาพัฒนาการของลิเกในช่วงปี พ.ศ. 2518 – 2543 ในช่วงที่พลังเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมพัฒนาสู่ยุคโลกาภิวัตน์
2. เพื่อศึกษาถึงภาษาการแสดงเฉพาะของลิเกที่สะท้อนออกมาในรูปของกลุ่มสัญญาณ ซึ่งได้แก่ ถ้อยคำ การร้องการเจรจา การรำยรำ การแต่งกาย การแต่งหน้า เวที ฉาก แสง สี เสียง เนื้อเรื่อง ดนตรี ว่าเป็นอย่างไร
3. เพื่อศึกษาถึงความต้องการในการดูลิเกของกลุ่มผู้ชมผู้ดู

ปัญหาคำวิจัย

1. ลิเกมีพัฒนาการแสดงในช่วง ปี พ.ศ. 2518 – 2543 อย่างไร และถูกหล่อหลอมด้วยพลังของกระแสเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมในยุคโลกาภิวัตน์อย่างไร
2. ภาษาการแสดงที่สะท้อนออกมาในรูปของกลุ่มสัญญาณ ซึ่งได้แก่ ถ้อยคำ การร้อง การเจรจา การรำยรำ การแต่งกาย การแต่งหน้า เวที ฉาก แสง สี เสียง เนื้อเรื่อง ดนตรี เป็นอย่างไร
3. กลุ่มผู้ดูต้องการสิ่งใดในการดูลิเก

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษาถึงสัญญาณและสุนทรียภาพในสื่อสารการแสดงลิเกในยุคโลกาภิวัตน์ ไม่ได้มุ่งเน้นในภาพชีวิต หรือความเป็นอยู่ของลิเกว่าเป็นอย่างไรในเชิงมานุษยวิทยา หรือในแนวอนุรักษศิลป์ปะแขนงนี้ แต่เป็นการศึกษารูปแบบแห่งการสื่อความหมาย ในกลุ่มสัญญาณต่าง ๆ และความงดงามหรือสุนทรียภาพที่ปรากฏ โดยจะศึกษาเฉพาะลิเกที่เปิดการแสดงในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล โดยการบันทึกการแสดงสด

คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

ลิเก หมายถึง การแสดงมหรสพชนิดหนึ่ง ซึ่งมีเวที ฉาก ตัวแสดง เนื้อเรื่อง ดนตรีและแสง สี เสียง รวมทั้งการแต่งกาย แต่งหน้าที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว ประกอบการแสดง มีบทร้อง บทเจรจา และท่ารำ และสื่อองค์ประกอบเหล่านี้ไปสู่ผู้ดู

สื่อสารการแสดง หมายถึง การแสดงลิเกในรูปแบบของละคร ที่แสดงหน้าที่และคุณลักษณะของ "ภาษาแห่งการแสดง" เฉพาะรูปแบบของลิเก และสื่อออกมาในเชิงสัญลักษณ์ของหน่วยต่าง ๆ ที่ประกอบเป็นการแสดงลิเก

สัญญานิยม หมายถึง รูปแบบแห่งการสื่อความหมายของการแสดงลิเกที่เป็นธรรมเนียมนิยม และสามารถปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัย รวมทั้งปฏิภาณของผู้แสดง และปฏิภพของผู้ดู

สัญญาแห่งการละคร หมายถึง กระบวนการสร้างความหมายหรือกลุ่มความหมายที่ประกอบกันเข้าเป็นการแสดงละคร และมีวิธีสื่อความออกมาในรูปแบบและลักษณะเฉพาะของละครนั้น ๆ จะมีความงามและคุณค่าเฉพาะตัว

สุนทรียภาพ หมายถึง ความเพลิดเพลิน ความรู้สึกร่วม ความงาม การแสดงออกของ ลิเกที่สื่อออกมากับผู้ดูลิเก และความรู้สึกหรือประสบการณ์ที่คนดูได้รับจากการแสดงนี้ ซึ่งค่าแห่งความรู้สึกนี้จะเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาและโลกทัศน์ของมนุษย์ในแต่ละยุคสมัย

โลกาภิวัตน์ หมายถึง ยุคสมัยแห่งกระแสวัฒนธรรมที่เต็มไปด้วยความทันสมัย และเทคโนโลยีทางการสื่อสาร อิทธิพลของสื่อที่มีต่อประชาชน การรับวัฒนธรรมของต่างชาติ โดยเฉพาะชาติตะวันตก กระแสเศรษฐกิจที่อิงตลาด และความต้องการของผู้บริโภคเป็นหลักสำคัญ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ช่วยขยายฐานความรู้ทางพัฒนาการแห่งการแสดงลิเกในยุคปัจจุบัน และสามารถวิเคราะห์อนาคตของสื่อสารการแสดงลิเกไทย

2. ทำให้ทราบถึงความหมายแห่งสื่อสารของการแสดง ลิเก ในยุคสมัยใหม่ ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงแห่งกระแสวัฒนธรรมยุคโลกาภิวัตน์ ทั้งจากผู้แสดงและผู้ดู

3. ทำให้ทราบถึงความงดงามหรือสุนทรีย์ภาพของศิลปะที่ปรากฏในรูปแบบของสื่อสาร
การแสดง

4. การศึกษาลักษณะนิยมและสุนทรีย์ภาพของการแสดงศิลปะในฐานะวิชาการทางด้านนิเทศ
ศาสตร์นี้ จะสามารถเป็นแนวทางการศึกษาในเชิงนี้ของศิลปะหรือสื่อสารการแสดงของไทยอื่น ๆ